

## **CONSIDERACIONS AL VOLTANT DE L'INVENTARI I LA VALORACIÓ DELS RECURSOS TURÍSTICS DE LA PALMA D'EBRE**

SERGI CUADRADO CIURANETA

*Soci del CERE.*

*Geògraf UAB. La Palma d'Ebre*

### **INTRODUCCIÓ**

Aquest article girarà al voltant de la implantació del turisme en els territoris rurals i d'interior i, més concretament, tractarà el tema del seu planejament i ordenació mitjançant la redacció de plans estratègics en els quals adquireix un paper molt important l'inventari i la valoració dels recursos turístics.\* En aquest sentit, l'article se centrarà en el municipi de la Palma d'Ebre, en el qual s'ha realitzat recentment un estudi sobre les possibilitats de desenvolupament del turisme i un inventari dels recursos turístics. L'article pretén contribuir a la discussió sobre el tema de les possibilitats turístiques del municipi i aportar una sèrie de consideracions sobre l'aspecte concret dels recursos turístics.

Actualment, davant la crisi de les estructures productives tradicionals de molts dels espais rurals, el turisme apareix com una via alternativa de desenvolupament i una possibilitat de diversificació de l'economia. A més, aquestes dinàmiques es veuen plenament confirmades per l'aparició de noves demandes turístiques que pretenen allunyar-se del típic i massificat turisme de sol i platja i que han possibilitat el desenvolupament d'activitats com ara el turisme rural, l'agroturisme, el turisme verd, els esports d'aventura i un llarg etcètera.

\* Aquest article pretén presentar les principals qüestions tractades en el treball de curs realitzat per a l'assignatura *Medi ambient i noves activitats en el territori* del doctorat en Geografia Humana, que es va impartir en el segon semestre del curs 2000-2001, a càrrec del professor Joan Carles Llurdés Coit, en el si del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

Per mirar d'aprofitar aquests processos, però també per mirar d'ordenar-los i, si és el cas, reconduir-los, es fa imprescindible la definició d'una sèrie d'objectius i d'una sèrie d'estratègies, però també d'una sèrie de normes i restriccions. Diverses administracions i diversos professionals han treballat sobre aquesta qüestió en els darrers anys. Molts coincideixen en el fet que una de les tasques més importants a l'hora de desenvolupar el turisme en un territori és, precisament, l'inventari i l'adequada valoració dels recursos turístics —actuals o potencials— que aquest pugui tenir.

Actualment el turisme a la Palma d'Ebre és una activitat encara sense desenvolupar, de manera que es pot afirmar que el poble no rep visites turístiques. Hi ha petits fluxos de visitants, antics residents, amics i familiars, que hi van per les festes i als mesos d'estiu (estiuiejants) i visites dels habitants dels pobles veïns que hi acudeixen durant les festes, sobretot la Festa Major i per Setmana Santa. Però aquest tipus d'estades no es poden considerar turístiques, ja que aquestes persones no contracten cap servei d'allotjament.

## MATERIAL I MÈTODES

L'objectiu de l'article no és altre que el de realitzar algunes consideracions al voltant del tema de l'inventari i la valoració dels recursos turístics de la Palma d'Ebre, aprofitant que recentment s'ha realitzat un estudi<sup>1</sup> sobre aquesta qüestió.

Seguint aquest objectiu, el primer pas serà efectuar una breu descripció dels principals trets de l'estudi i enumerar els recursos turístics considerats en l'inventari. A continuació, es mirarà de fer un esbós del marc teòric i metodològic en el qual es pot inserir aquest inventari, comparant-lo amb altres experiències de característiques similars. Així mateix, es realitzaran una sèrie de consideracions sobre aquells recursos turístics inclosos en l'inventari que s'ha trobat que o bé no tenen prou entitat o bé no són prou característics i es formularà una relació alternativa de recursos. Per acabar, s'exposaran les conclusions a les quals s'hagi arribat.

La metodologia va consistir bàsicament en la recerca de totes aquelles informacions referents a la Palma, tant en format paper —fullets, bibliografia, mapes— com en format digital. En el primer cas, es va realitzar un buidatge de la revista d'informació local *Lo Mussol*, per tal de resseguir totes les notícies relacionades amb el turisme. En el segon cas, es va realitzar una consulta a Internet amb un dels cercadors d'ús més habitual per tal de veure el màxim possible de referències al municipi. Pel que fa a l'anàlisi del text de l'estudi, es va poder consultar en el transcurs d'una sèrie de visites a l'Ajuntament, que es van fer a l'estiu de l'any 2001. Finalment, els treballs es van complementar amb la visita a la majoria dels indrets que apareixen en l'inventari, per tal de veure'n l'estat i en algun cas fotografiar-los, i amb una conversa amb Rossend Escolà, pintor, cronista local i autor de la *Guia de la Palma d'Ebre*, a la qual es farà referència en més d'una ocasió.

Vagi per endavant que, en cap cas, la intenció ha estat posar en dubte la qualitat de l'estudi i de l'inventari que aquest inclou. L'únic que es pretén és, després d'haver realitzat una anàlisi aprofundida del text, sobretot pel que fa a la qüestió dels recursos, mirar d'oferir una visió diferent al voltant dels recursos turístics de la Palma d'Ebre.

D'altra banda, també s'ha considerat l'oportunitat de donar a conèixer un bon treball, ben fet des del punt de vista tècnic, els continguts del qual, malauradament, no han tingut una adequada difusió entre els membres de la societat local i tampoc s'han traduït, fins al moment, en l'adopció d'unes línies d'actuació concretes.

## **L'ESTUDI SOBRE EL DESENVOLUPAMENT DEL TURISME AL MUNICIPI DE LA PALMA D'EBRE**

En aquest apartat es realitzarà una breu descripció de l'estructura de l'estudi sobre els recursos turístics i el desenvolupament del turisme al municipi i, a continuació, es repararà en la qüestió de l'inventari i l'avaluació dels recursos.

En la introducció de l'estudi, en una declaració d'intencions, es diu que la Diputació de Tarragona té la voluntat de "dotar els petits municipis d'instruments que els permetin impulsar un desenvolupament racional de les activitats turístiques" i que es veu el turisme com una "activitat necessària per a l'economia i per al manteniment de les infraestructures i dels serveis que els seus habitants reclamen", així com un element que "pot contribuir a trencar la dinàmica de despoblament i ajudar al manteniment de les activitats tradicionals de manera que es millori la renda i la qualitat de vida, es protegeixi el patrimoni natural i amb la diversificació de l'economia es creïn expectatives econòmiques suficients per garantir el recanvi generacional i atraure població jove" (Anton Clavé *et al.* 2001).

Es fa referència al concepte de "turisme d'interior" i es considera que "els pobles d'interior presenten [...] un nombre molt elevat de possibilitats per al desenvolupament de l'oci i del turisme" i que el turisme és "una solució a les necessitats de diversificació econòmica d'aquestes poblacions i l'exigència de millora de les expectatives de treball dels seus habitants". No obstant això, també es puntualitza que "el seu objectiu ha de ser conservar els espais rurals, mantenint-ne l'equilibri ecològic i fixar la població en aquestes àrees econòmicament desafavorides" (Anton Clavé *et al.* 2001).

En aquest sentit, es defineixen un seguit de noves activitats com ara l'agroturisme, que inclou "des del turisme verd, orientat cap a l'ús directe dels espais naturals, fins a la recerca d'habitatges situats en enclavaments rurals o en explotacions agràries com són les cases de pagès". A més, "a aquestes activitats s'haurien d'afegir encara, prenent el turisme rural en un sentit ampli, la popularització de les rutes històriques i també les rutes culturals" (Anton Clavé *et al.* 2001).

Així, si s'entén la cultura en aquest sentit ampli, aquesta "s'adapta a una demanda creixent de productes turístics basats en l'interès de les persones per conèixer el com i el perquè de les coses", així com per les "noves formes d'esbarjo sorgides de l'actual etapa de la societat postindustrial, que s'allunyin en la mesura del possible de la creixent massificació de l'oci tradicional urbà [...], o de la proliferació de residències secundàries" (Anton Clavé *et al.* 2001).

Per tot això, es considera que "l'impacte del desenvolupament del turisme pot provocar canvis significatius en el contingut funcional, social i espacial de les àrees afectades" i que aquest impacte depèn "de la seva ordenació i del model turístic que es desenvolupi", raó per la qual es fa necessari "promoure un tipus de turisme que permeti la seva coexistència amb les activitats típicament agràries i amb aquells trets culturals, històrics i paisatgístics que donen singularitat al lloc i que el permeten diferenciar dels territoris amb ofertes similars" (Anton Clavé *et al.* 2001).

### **L'estructura general de l'estudi**

L'estudi sobre el desenvolupament del turisme a la Palma d'Ebre es desenvolupa en tres fases:<sup>2</sup> la fase de diagnosi, la de definició d'estratègies i la de plantejament de tipologies d'actuació.

La primera fase, la de diagnosi, és la part on es recull la informació per tal de conèixer i interpretar la situació actual del turisme a la Palma, amb les seves fortaleses i debilitats, i la dimensió que poden prendre les activitats turístiques en un futur, amb les seves oportunitats i amenaces. Així, la diagnosi es divideix en dos parts. En primer lloc, es porta a terme una diagnosi interna on "es valoren aquells aspectes que actualment articulen l'activitat turística" i que és la que "permetrà definir els punts forts i els punts febles". En aquesta diagnosi interna s'analitzen dos elements: per una banda, els recursos, i per l'altra, els equipaments i serveis. En segon lloc, es realitza una diagnosi externa on es consideren diferents aspectes "relacionats amb la projecció exterior de les activitats turístiques", que són els que han de permetre l'establiment de les "amenaces i oportunitats que afecten el municipi". Aquesta diagnosi externa es desenvolupa a partir de l'anàlisi de la demanda, és a dir, de les "característiques actuals i potencials del municipi, tenint en compte les dinàmiques associades als mercats turístics", i de l'anàlisi dels condicionants com ara "les possibilitats de finançament" i els "elements de planejament" (Anton Clavé *et al.* 2001).

En la segona fase, la de les estratègies, a partir dels resultats de la diagnosi es plantegen "dos tipus d'objectius": els "objectius generals" i els "objectius específics". És a partir d'aquests objectius generals i específics que es defineixen les "estratègies d'actuació", que són "instruments que guien les actuacions que es realitzaran dirigint-les cap a una finalitat concreta i fonamentant-ne la programació" (Anton Clavé *et al.* 2001).

Finalment, en la tercera fase, la de les propostes, es marquen quatre línies d'actuació que són la concreció de "la programació derivada de les estratègies". Aquestes línies d'actuació són la "creació de noves infraestructures i serveis", la "gestió i formació", "l'adequació i millora de l'entorn" i la "imatge i promoció" (Anton Clavé *et al.* 2001).

L'objectiu final del procés és "dotar el municipi amb els instruments necessaris per a la creació de productes turístics i la seva comercialització, i crear els condicionants adients per tal que la iniciativa privada trobi el marc adequat per a la inversió i creació de negocis turístics" (Anton Clavé *et al.* 2001).

### L'inventari dels recursos

A l'estudi sobre les possibilitats turístiques de la Palma d'Ebre es defineix *recurs turístic* com "qualsevol element capaç de generar desplaçaments turístics ja sigui per si sol o en combinació amb altres elements turístics". Els recursos poden ser "recursos turístics actuals" i "recursos turístics potencials". El criteri que es fa servir per classificar els diferents recursos és el de la seva funcionalitat, és a dir, la utilitat com a recurs des d'un punt de vista turístic (Anton Clavé *et al.* 2001).

D'aquesta manera, es defineixen dos tipus de recursos turístics: els "recursos turístics bàsics" i els "recursos turístics complementaris". Els primers serien els que "atrauen i fixen la demanda en una zona i constitueixen el suport de l'activitat". Els segons, els recursos complementaris, serien els que "no tenen suficient poder d'atracció i fixació per justificar per si sols la dotació d'infraestructures i equipaments" (Anton Clavé *et al.* 2001).

Seguint aquest raonament, per tal de poder conèixer la potencialitat turística del municipi i la possibilitat de desenvolupar-hi activitats turístiques, es fa necessària l'elaboració d'un *inventari de recursos, equipaments i serveis*.

La realització de l'inventari es pot dividir en dos moments. Primer s'ha d'establir una tipologia per classificar els recursos i després s'ha de confeccionar el model de fitxa més adequat per inventariar-los. Prèviament s'ha d'haver realitzat una tasca de documentació i recerca a les fonts existents.

Per classificar els diferents recursos s'utilitza "una adaptació de la classificació de recursos establerta per l'Organització d'Estats Americans", segons la qual, els recursos es divideixen en cinc categories: els *recursos naturals o paisatgístics*, els *culturals i monumentals*, els *artesans i gastronòmics*, els corresponents al *folklore, festes i esdeveniments programats* i els *recursos intangibles i referencials* (Anton Clavé *et al.* 2001). En l'elaboració de les fitxes també se segueixen les indicacions de l'Organització d'Estats Americans.

Per mesurar la importància potencial dels recursos, s'han jerarquitzat segons una escala amb quatre valors, en funció de l'àmbit dels corrents turístics que poden generar —local, regional, nacional o internacional— i una cinquena categoria per a aquells recursos que complementen altres recursos.

Les fitxes consten de quatre apartats: un primer apartat d'identificació on s'indica el municipi, les coordenades, el tipus i la categoria, la localització, l'organisme responsable i la font on s'ha trobat citat el recurs; un segon apartat de característiques amb la descripció, l'especificitat, l'accessibilitat, la infraestructura, els equipaments, els serveis, l'aprofitament turístic, l'adequació i el grau d'utilització del recurs; un tercer apartat de valoració on s'assenyala la importància del recurs, la utilització actual, els conflictes que el poden afectar i les estratègies i actuacions necessàries, i finalment hi ha un quart apartat d'observacions.

Els recursos inventariats d'aquesta manera són trenta-sis (vegeu taules I i II): quatre naturals o paisatgístics, divuit culturals i monumentals, cinc artesans i gastronòmics, sis corresponents al folklore, festes i esdeveniments programats i tres recursos intangibles i referencials.

TAULA I. RECURSOS INVENTARIATS

|    |                             |    |                         |
|----|-----------------------------|----|-------------------------|
| 1  | Pi del Pino                 | 19 | Forn d'oli de ginebre   |
| 2  | Punta del Pere              | 20 | Forn de calç            |
| 3  | Paisatge de l'olivera       | 21 | Rentadors               |
| 4  | Camí del Coll de la Batalla | 22 | Costa Font Vella        |
| 5  | Església de l'Assumpció     | 23 | Oli Vall Major          |
| 6  | Església Vella              | 24 | Xulla amb fesols        |
| 7  | Presó                       | 25 | Coques de Setmana Santa |
| 8  | Porxo de Cal Quinyano       | 26 | Barretets               |
| 9  | Porxo Antic                 | 27 | Ensaginades             |
| 10 | Col·lecció Anna Ciuraneta   | 28 | Els armats              |
| 11 | Casa carrer del Racó        | 29 | La Festa Major          |
| 12 | Casa carrer Major           | 30 | Santa Caterina          |
| 13 | Casa carrer de Dalt         | 31 | Setmana Santa           |
| 14 | Creu del Terme              | 32 | Sant Isidre             |
| 15 | Font Vella                  | 33 | La Trobada de Corals    |
| 16 | Antiga Teuleria             | 34 | La tradició ramadera    |
| 17 | Sala Trulls Cooperativa     | 35 | La batalla de l'Ebre    |
| 18 | Trulls Església Vella       | 36 | La Guerra dels Segadors |

Font: elaboració pròpia a partir d'Anton Clavé, S. et al. (2001)

TAULA II. RECURSOS INVENTARIATS SEGONS TIPOLOGIA

|                                             |    |
|---------------------------------------------|----|
| Naturals o paisatgístics                    | 4  |
| Culturals i monumentals                     | 18 |
| Artesans i gastronòmics                     | 5  |
| Folklore, festes i esdeveniments programats | 6  |
| Intangibles i referencials                  | 3  |
| Total                                       | 36 |

Font: elaboració pròpia a partir d'Anton Clavé, S. et al. (2001)

### Els recursos naturals o paisatgístics

Pel que fa a la primera categoria, la dels recursos naturals o paisatgístics, s'han considerat els següents recursos: el Pi del Pino, la punta del Pere, el paisatge de l'olivera i el camí del Coll de la Batalla (taula III).

Segons l'estudi, el "principal tret que dóna singularitat" a aquests recursos és el "marc on s'insereixen", que no és altre que "el paisatge agrícola de transició entre les terres de l'Ebre i les Garrigues, amb l'olivera com a element cohesionador i una xarxa de camins ben articulada, herència del passat ramader" (Anton Clavé et al. 2001).

Pel que fa a la valoració dels recursos naturals o paisatgístics, el Pi del Pino s'ha considerat que pot atraure corrents turístics regionals, el paisatge de l'olivera i el camí del Coll de la Batalla corrents turístics locals i la punta del Pere s'ha considerat com un recurs que pot complementar altres recursos (taula IV).

TAULA III. RECURSOS NATURALS O PAISATGÍSTICS. IDENTIFICACIÓ

| <i>Recurs</i>               | <i>Tipus</i>                |
|-----------------------------|-----------------------------|
| Pi del Pino                 | paisatgístic i d'observació |
| Punta del Pere              |                             |
| Paisatge de l'olivera       |                             |
| Camí del coll de la Batalla | trams, seccions de vial     |

Font: elaboració pròpia a partir d'Anton Clavé, S. et al. (2001)

TAULA IV. RECURSOS NATURALS O PAISATGÍSTICS. VALORACIÓ

| Recurs                          | Importància                    | Utilització actual      | Conflictes d'ús                               |
|---------------------------------|--------------------------------|-------------------------|-----------------------------------------------|
| Pi del Pino                     | corrents turístics regionals   | element<br>del paisatge | propietat, línies elèctriques,<br>embassament |
| Punta del Pere                  | complementa altres<br>recursos |                         | propietat, línies elèctriques                 |
| Paisatge<br>de l'olivera        | corrents turístics locals      |                         |                                               |
| Carní del Coll<br>de la Batalla |                                |                         |                                               |

Font: elaboració pròpia a partir d'Anton Clavé, S. et al. (2001)

### Els recursos culturals i monumentals

S'han inclòs en l'inventari divuit recursos culturals i monumentals (vegeu taula V). Aquests són: l'església de l'Assumpció, l'Església Vella, l'antiga presó, el porxo de cal Quinyano, el porxo antic, la col·lecció Anna Ciuraneta, una casa del carrer del Racó, una casa del carrer Major, una casa del carrer de Dalt, la creu del terme, la font Vella, l'antiga teuleria, la sala dels trulls

TAULA V. RECURSOS CULTURALS I MONUMENTALS. IDENTIFICACIÓ

| <i>Recurs</i>             | <i>Tipus</i>            |
|---------------------------|-------------------------|
| Església de l'Assumpció   | edificacions religioses |
| Església Vella            |                         |
| Presó                     | edificacions civils     |
| Porxo de cal Quinyano     | etnològics              |
| Porxo Antic               |                         |
| Col·lecció Anna Ciuraneta |                         |
| Casa carrer del Racó      |                         |
| Casa carrer Major         |                         |
| Casa carrer de Dalt       |                         |
| Creu del Terme            |                         |
| Font Vella                |                         |
| Antiga teuleria           |                         |
| Sala Trulls Cooperativa   |                         |
| Trulls Església Vella     |                         |
| Forn d'oli de ginebre     |                         |
| Forn de calç              |                         |
| Rentadors                 |                         |
| Costa Font Vella          | obres d'art             |

Font: elaboració pròpia a partir d'Anton Clavé, S. et al. (2001)

de la Cooperativa, els trulls de l'Església Vella, l'antic forn d'oli de ginebre, un antic forn de calç, els antics rentadors i el mural de la costa de la Font Vella. Segons l'estudi, els recursos més remarcables serien l'església vella, la col·lecció Anna Ciuraneta, la creu del terme i la sala dels trulls de la Cooperativa.

Segons es llegeix, la principal singularitat dels recursos culturals i monumentals de la Palma d'Ebre són "els vestigis preindustrials existents" i "la senzillesa de l'arquitectura popular" i les manifestacions més remarcables d'aquest passat preindustrial són l'antiga teuleria, la sala dels trulls de la Cooperativa, l'antic forn d'oli de ginebre i l'antic forn de calç. Així mateix, es remarca que la "peculiaritat de la col·lecció Anna Ciuraneta d'estris i eines antigues i brodats fets a mà, i la d'algunes de les manifestacions arquitectòniques del terme, com l'Església Vella i la presó doten el municipi de contingut i d'un caire cultural que també el singularitza" (Anton Clavé *et al.* 2001).

En l'apartat de valoració (vegeu taula VI) s'ha considerat que l'Església Vella i la col·lecció Anna Ciuraneta poden atraure corrents turístics regionals, que la creu del terme i la sala dels trulls de la Cooperativa poden atraure corrents turístics locals i que l'església de l'Assumpció, l'antiga presó, el porxo de cal Quinyano, el porxo antic, les cases del carrer del Racó, del carrer Major i del carrer de Dalt, la font Vella, l'antiga teuleria, els trulls de l'església vella, l'antic forn d'oli de ginebre, l'antic forn de calç, els antics rentadors i el mural de la costa de la Font Vella són recursos que poden complementar altres recursos.

### **Els recursos artesans i gastronòmics**

En aquesta categoria s'han detectat cinc recursos (vegeu taula VII): l'oli Vall Major, la xulla amb fesols, les coques de Setmana Santa, els barretets i les ensaginaires.

Segons l'estudi, "s'ha d'aprofitar la projecció internacional de la DO Siurana per valorar el producte i dotar al municipi d'una imatge de destinació de qualitat". Aquest argument es relaciona amb l'interès creixent de les persones per "adquirir els productes de qualitat en els llocs d'origen i per conèixer els processos de producció, el territori on sorgeixen i la cuina tradicional que se'n deriva" (Anton Clavé *et al.* 2001). Es considera l'oli Vall Major com un recurs que pot motivar corrents turístics nacionals (taula VIII).

La xulla amb fesols, segons l'estudi, és un dels plats típics del poble. S'afirma que aquest plat tradicional pot "exercir una important funció identificadora de la Palma d'Ebre" i que pot generar corrents turístics locals (Anton Clavé *et al.* 2001) (taula VIII).

Les coques de Setmana Santa són unes postres típiques que en el seu origen només s'elaboraven per aquestes festes i que avui en dia es poden trobar al llarg de tot l'any. Segons es llegeix, es podria aprofitar la gran rellevància que adquireix la Setmana Santa al poble per promocionar aquest producte com un element més d'aquestes festes. S'atorga a les coques de Setmana Santa la possibilitat de generar corrents turístics locals (taula VIII).

TAULA VI. RECURSOS CULTURALS I MONUMENTALS. VALORACIÓ

| <i>Recurs</i>             | <i>Importància</i>           | <i>Utilització actual</i>           | <i>Conflictes d'ús</i> |
|---------------------------|------------------------------|-------------------------------------|------------------------|
| Església de l'Assumpció   | complementa altres recursos  | oficis religiosos                   | propietat i ús         |
| Església Vella            | corrents turístics regionals | oficis religiosos i actes culturals | —                      |
| Presó                     | complementa altres recursos  | lloc esporàdic de visita            |                        |
| Porxo de cal Quinyano     |                              | mobiliari urbà                      | alteració estètica     |
| Porxo Antic               |                              |                                     | —                      |
| Col·lecció Anna Ciuraneta | corrents turístics regionals | lloc esporàdic de visita            |                        |
| Casa carrer del Racó      | complementa altres recursos  | residències particulars             | propietat              |
| Casa carrer Major         |                              |                                     |                        |
| Casa carrer de Dalt       |                              |                                     |                        |
| Creu del Terme            | corrents turístics locals    | element del paisatge                | —                      |
| Font Vella                | complementa altres recursos  | esbarjo i aigua piscines            | períodes de sequera    |
| Antiga teuleria           |                              | abandonat                           | propietat              |
| Sala Trulls Cooperativa   | corrents turístics locals    | emmagatzematge d'oli                | propietat i ús         |
| Trulls Església Vella     | complementa altres recursos  | abandonat                           | —                      |
| Forn d'oli de ginebre     |                              |                                     | propietat              |
| Forn de calç              |                              |                                     |                        |
| Rentadors                 |                              |                                     |                        |
| Costa Font Vella          |                              | mobiliari urbà                      | —                      |

Font: elaboració pròpia a partir d'Anton Clavé, S. et al. (2001)

Els barretets i les ensaginades són productes de la rebosteria popular dels que es diu que "tot i no ser originaris de la Palma, cal afavorir-ne la seva identificació amb la Palma mitjançant una promoció conjunta amb la resta de productes gastronòmics". No obstant això, per "la seva identificació amb una àmbit més comarcal que municipal i per l'existència al municipi d'altres elements gastronòmics de major rellevància", barretets i ensaginades han estat considerats com recursos que complementen altres recursos (Anton Clavé *et al.* 2001) (taula VIII).

### Folklore, festes i esdeveniments programats

En aquesta categoria s'identifiquen sis recursos (vegeu taula VII): els armats, la Festa Major, Santa Caterina, la Setmana Santa, Sant Isidre i la Trobada de Corals.

TAULA VII. IDENTIFICACIÓ DE LA RESTA DE RECURSOS

| <i>Recurs</i>           | <i>Categoria</i>                            |
|-------------------------|---------------------------------------------|
| Oli Vall Major          | Artesans i gastronòmics                     |
| Xulla amb fesols        |                                             |
| Coques de Setmana Santa |                                             |
| Barretets               |                                             |
| Ensaginades             |                                             |
| Els armats              | Folklore, festes i esdeveniments programats |
| La Festa Major          |                                             |
| Santa Caterina          |                                             |
| Setmana Santa           |                                             |
| Sant Isidre             |                                             |
| La Trobada de Corals    |                                             |
| La tradició ramadera    | Intangibles i referencials                  |
| La batalla de l'Ebre    |                                             |
| La Guerra dels Segadors |                                             |

Font: elaboració pròpia a partir d'Anton Clavé, S. et al. (2001)

TAULA VIII. VALORACIÓ DE LA RESTA DE RECURSOS

| <i>Recurs</i>           | <i>Importància</i>           |
|-------------------------|------------------------------|
| Oli Vall Major          | corrents turístics nacionals |
| Xulla amb fesols        | corrents turístics locals    |
| Coques de Setmana Santa |                              |
| Barretets               | complementa altres recursos  |
| Ensaginades             |                              |
| Els armats              | corrents turístics regionals |
| La Festa Major          | corrents turístics locals    |
| Santa Caterina          |                              |
| Setmana Santa           |                              |
| Sant Isidre             | complementa altres recursos  |
| La Trobada de Corals    | corrents turístics locals    |
| La tradició ramadera    | corrents turístics regionals |
| La batalla de l'Ebre    |                              |
| La Guerra dels Segadors | corrents turístics locals    |

Font: elaboració pròpia a partir d'Anton Clavé, S. et al. (2001)

A l'estudi es diu que "cal destacar els armats pel seu ressò a l'àmbit català" i que els armats participen en la Setmana Santa "que sobresurt per damunt dels altres esdeveniments programats" (Anton Clavé *et al.* 2001).

Dels sis recursos d'aquesta categoria, el recurs dels armats s'ha considerat que pot motivar corrents turístics regionals, els de la Festa Major, Santa Caterina, la Setmana Santa i la Trobada de Corals, corrents turístics locals, i el de la festa de Sant Isidre s'ha considerat com un recurs que complementa altres recursos (taula VIII).

### **Recursos intangibles i referencials**

En aquest apartat s'inclouen aquells "fets intangibles que poden motivar desplaçaments turístics", que, tot i que "de manera freqüent poden estar evocats per algun monument o activitat", s'ha de matisar que "no és aquest element físic o activitat el que motiva el viatge sinó el fet que rememora o el personatge a qui va dirigit" (Anton Clavé *et al.* 2001). D'aquests recursos intangibles i referencials se n'assenyalen tres a la Palma (vegeu taula VII): la tradició ramadera, la batalla de l'Ebre i la Guerra dels Segadors.

Segons l'estudi, la tradició ramadera hauria estat de gran significació a la història del municipi i possibilitaria "establir un fil conductor que permeti explicar des de la mateixa estructura del poble fins a la xarxa de camins actuals i molts dels fets i pugnes territorials que han anat succeint al poble des de temps immemorials" (Anton Clavé *et al.* 2001). Els autors pensen que "el concepte de tradició ramadera ha de servir per dotar de contingut part de l'oferta turística de la zona, diferenciant-se d'aquesta manera de la resta de l'oferta i arribant a crear, fins i tot, un petit clúster dins la marca Costa Daurada" (Anton Clavé *et al.* 2001). Aquest recurs de la tradició ramadera s'ha considerat que pot generar corrents turístics regionals (taula VIII).

La batalla de l'Ebre és un altre dels recursos considerats en aquesta categoria, ja que durant la Guerra Civil la població va patir les conseqüències de trobar-se molt prop del front. Es considera que "per la gran significació en la història recent del nostre país, com per les grans possibilitats que ofereix aquest fet històric d'ésser explotat turísticament, ja sigui mitjançant la confecció de productes tematitzats convenientment, ja sigui a través de projectes més ambiciosos de museïtzació de camps de batalla", la batalla de l'Ebre és un recurs que pot motivar corrents turístics regionals (Anton Clavé *et al.* 2001) (taula VIII).

La Guerra dels Segadors també tingué les seves repercussions per al poble de la Palma. Durant el conflicte, el poble es veié implicat en diversos esdeveniments bèl·lics, com ara els passos de tropes o l'empresonament del batlle Francesc Cubells. Es considera que la Guerra dels Segadors pot generar corrents turístics locals (taula VIII).

## **MARC TEÒRIC I METODOLÒGIC EN EL QUAL S'INSEREIX L'INVENTARI**

En aquest apartat s'analitzaran els continguts de l'inventari des dels punts de vista teòric i metodològic, mitjançant la comparació amb altres experiències de característiques similars.

Segons López Olivares (2001), els processos de crisi dels models agropecuaris tradicionals típics de les zones perifèriques europees han tingut com a conseqüència el descens i l'envelliment de la població, la caiguda de les rendes i l'abandonament dels recursos. Altres autors afirmen, en la mateixa línia, que davant de les ràpides i profundes transformacions a què s'han vist sotmesos —com a conseqüència de l'aplicació de la PAC—, alguns dels espais rurals de la UE s'han submergit en una etapa de transició, que es podria qualificar de postproductivista i que es basa en la implantació de nous conreus però també en la transformació d'aquests espais en territoris productors de serveis i béns mediambientals destinats al turisme i el lleure (Caballé i Llurdés 2000).

Paral·lelament, la demanda turística s'incrementa a causa del desenvolupament de nous productes turístics i es converteix en una demanda cada cop més heterogènia, amb una mobilitat geogràfica més elevada i amb una presència més extensa sobre el territori. Aquesta demanda arriba als espais d'interior que contenen importants recursos naturals i socioculturals i, per això, aquest augment de la demanda turística es veu com un important factor de revitalització del medi rural (López Olivares 2001). Amb aquesta idea coincideixen altres autors com ara Rosa Cibeira (2000), per a qui l'aplicació de programes de desenvolupament turístic, integrats en les estructures productives tradicionals, podria esdevenir una via de desenvolupament per a aquestes àrees.

Pel que fa a l'àmbit de les comarques tarragonines, els espais rurals de l'interior de la demarcació, per la seva proximitat amb la línia turística del litoral, es veuen com "una segona línia turística" on es desenvoluparia un tipus de turisme diferent i complementari del de sol i platja del litoral (Primé 1999).

Totes aquestes aportacions coincideixen en la necessitat d'una adequada planificació d'aquests processos en la qual conceptes com el desenvolupament sostenible o equilibri territorial adopten un paper preponderant. Per exemple, segons López Olivares (2001), les iniciatives turístiques a les àrees rurals necessiten models de desenvolupament turístic adequats a les seves característiques naturals, socioeconòmiques i culturals que permetin, a través de la seva cohesió, un desenvolupament equilibrat i sostenible. I encara, per Francesc Primé (1999), s'ha de mirar de reordenar les actuacions, de planificar les estratègies i de vertebrar l'oferta per tal de crear un "turisme rural competitiu", que s'ha de construir seguint un model de turisme sostenible, basat en el medi natural, el patrimoni local i la territorialitat, de forma que es preservin els valors locals que poden crear una oferta diferenciada i de qualitat.

Tots aquests preceptes formen part d'un cos teòric que es pot reconèixer, segons el que s'expressa en la introducció, en l'estudi sobre el desenvolupament del turisme a la Palma d'Ebre.

Molts dels autors consultats coincideixen, així mateix, en la importància que adquireixen els recursos turístics dins d'aquest procés de planificació i d'ordenació, fins al punt que, per exemple, per Francisco Leno (1991), els recursos són la "matèria primera de la indústria turística".

Si els recursos turístics són a la base del "producte turístic", juntament amb l'oferta d'allotjament, els serveis generals, les infraestructures i els recursos humans, l'objectiu ha de ser poder extreure rendes de tots aquests, sobretot d'aquells que es consideren estàtics, com són el medi ambient, el paisatge, les festes i els esdeveniments programats per a, posteriorment, anar fent més complexa l'oferta i avançar en la direcció de l'especialització funcional amb la constitució d'ofertes de tipus recreatiu, cultural, etcètera (López Olivares 2001).

Per tant, en qualsevol projecte de desenvolupament turístic d'un territori, la primera tasca a realitzar és la identificació dels recursos turístics, com a pas previ al disseny d'una sèrie d'activitats turístiques que atreguin la demanda i justifiquin la dotació de les infraestructures i els equipaments necessaris per a tota explotació turística (López Olivares 2001).

Segons Francisco Leno (1991), la identificació dels atractius turístics consisteix en l'elaboració d'una llista de recursos i llocs amb potencialitat o possibilitats d'explotació turística. Entès d'aquesta manera, l'inventari de recursos turístics es podria definir com el catàleg dels llocs, objectes o establiments d'interès turístic d'una àrea determinada.

Aquest autor, sobre la tasca d'inventari i valoració dels recursos turístics, fa un recull dels diferents mètodes utilitzats. Entre aquests, Leno (1991) assenyala el de l'Organització d'Estats Americans, utilitzat de forma generalitzada a l'àrea iberoamericana i que permet la classificació i la jerarquització dels diferents recursos. Aquest mètode es basa en la recopilació sistemàtica de totes les dades dels atractius turístics, segons un sistema de classificació que estableix la existència de cinc categories: indrets naturals, museus i manifestacions culturals i històriques, folklore, realitzacions científiques i tècniques contemporànies i esdeveniments programats. Una vegada classificats en aquestes cinc categories, els recursos s'han d'avaluar mitjançant un examen crític per tal d'establir el seu interès turístic sobre bases objectives i assignar-los una jerarquia segons la seva capacitat d'atracció.

A grans trets, aquest és el mètode utilitzat per Diego López Olivares (2001), que en fa una adaptació en els seus treballs a les comarques de l'interior de Castelló. Segons aquest autor, el seu mètode consisteix en recollir de manera sistemàtica la informació de cadascun dels atractius que s'organitza en quatre apartats fonamentals: la identificació, les característiques, la valoració i les observacions. Un cop inventariats d'aquesta manera, els recursos s'han de

Consideracions al voltant de l'inventari i la valoració de recursos turístics de la Palma d'Ebre  
valorar i per fer-ho es quantifiquen, es jerarquitzen i els resultats obtinguts es ponderen en funció de les preferències de la demanda.

A l'hora de classificar els recursos, López Olivares (2001) els divideix en quatre categories: la dels recursos naturals i paisatgístics, la dels recursos històrics, monumentals, tècnics, metodològics i artístics, la dels recursos artesanals i gastronòmics i la dels recursos corresponents al folklore, les festes i els esdeveniments programats. S'hi inclouen tant els recursos actuals com els recursos potencials. En la jerarquització dels recursos, es fa servir una escala de cinc valors que va des de l'àmbit local fins als àmbits nacional i internacional. També es classifiquen els recursos en funció del seu grau de funcionalitat i es divideixen en recursos bàsics i recursos complementaris. Com es pot veure, són evidents les semblances amb el mètode que s'ha utilitzat en l'elaboració de l'inventari dels recursos turístics de la Palma d'Ebre.

Per tant, després d'analitzar el marc teòric en què s'insereix i la metodologia utilitzada es pot veure com l'estudi sobre el desenvolupament del turisme al municipi i l'inventari dels recursos turístics que l'acompanya es corresponen amb els treballs realitzats sobre el tema del desenvolupament turístic de les àrees rurals i que la metodologia emprada en l'inventari ha estat utilitzada en altres experiències properes i similars com, per exemple, les de Diego López Olivares per a les comarques de l'interior de Castelló.

## **CONSIDERACIONS SOBRE ALGUNS DELS RECURSOS INCLOSOS EN L'INVENTARI**

Tocaria ara aprofundir en el tema concret dels recursos i aportar algunes consideracions sobre aquells recursos de l'inventari que s'ha trobat, o bé que no tenen prou entitat, o bé que no són prou característics.

Les divergències sobre un recurs en concret poden respondre a diverses qüestions. En primer lloc, perquè la valoració que es pot fer d'un patrimoni o d'un recurs varia en funció del grau d'implicació que es té amb el territori analitzat. En segon lloc, a l'elevat component de subjectivitat amb què compten aquest tipus d'estudis. En tercer lloc, al fet que des de les dates en què es va realitzar el treball de camp —anys 1999 i 2000—, alguns elements han canviat i n'han aparegut altres de nous.

**EL PAISATGE DE L'OLIVERA.** Com es diu al mateix estudi, quan es fa referència a l'atractiu dels recursos naturals o paisatgístics, aquests atractiu és, precisament, el "marc on s'insereixen", que no és altre que "el paisatge agrícola de transició entre les terres de l'Ebre i les Garrigues, amb l'olivera com a element cohesionador" (Anton Clavé *et al.* 2001). D'aquesta manera, el paisatge de l'olivera esdevé un recurs natural o paisatgístic i, al mateix temps, "el marc on s'insereixen" aquests recursos. A la valoració es considera que aquest recurs del paisatge de l'olivera pot motivar corrents turístics locals. Segurament, el paisatge de l'olivera és un element prou habitual per als habitants dels pobles veïns com perquè els motivï un desplaçament turístic.

**EL CAMÍ DEL COLL DE LA BATALLA.** Com es pot llegir a l'estudi, es recomana un aprofitament restringit d'aquest recurs a causa de la seva limitada capacitat de càrrega i de la seva fragilitat. En canvi, com es veurà més endavant, hi ha altres exemples de camins al llarg del terme que es podrien condicionar i pels quals es podrien marcar rutes i itineraris de senderisme que poguessin ser motiu d'atractiu turístic, sense necessitat d'actuar sobre un indret amb un alt component de fragilitat.

**LA XULLA AMB FESOLS.** Aquest plat se solia menjar en un moment molt concret, quan es feia la matança del porc. Avui aquesta circumstància continua vigent i no es fa gairebé mai el plat, perquè ja gairebé no se'n fa, de matança.<sup>3</sup> Potser la matança del porc, en el seu conjunt, sí que podria constituir un motiu d'afluència d'un cert tipus de turisme, per exemple, en el marc d'una explotació de turisme rural o agroturisme.

**LA FESTA MAJOR, SANTA CATERINA I SANT ISIDRE.** Aquestes festes, malauradament, no tenen actualment cap tret diferencial<sup>4</sup> perquè puguin atraure algun visitant, si no és que tingui algun lligam al poble, família o amics, i hi vagi a passar uns quants dies, però aquests tipus d'estades no es poden considerar com a turístiques. La manca d'especificitat d'aquestes festes es pot il·lustrar fent referència a l'element que apareix com a tal a la fitxa de l'inventari que fa referència a la Festa Major, un ral·li de cotxes vells, que no només és un element relativament recent i manllevat d'altres localitats sinó que, a més, aquesta activitat només es va fer de forma intermitent durant uns pocs anys i ara ja no es realitza.

**LA TROBADA DE CORALS.** A la fitxa de l'inventari s'explica que consisteix en una "trobadà un diumenge a l'any de grups de coral d'arreu de Catalunya" (Anton Clavé *et al.* 2001), però aquesta trobada és itinerant, és a dir, es fa cada any en un lloc diferent i no és exclusiva del poble.

**LA TRADICIÓ RAMADERA DEL MUNICIPI.** A l'estudi es fa referència a "la tradició ramadera del municipi" de la manera següent: "una important tradició ramadera avui ja extingida de la qual encara se'n conserven alguns vestigis" (Anton Clavé *et al.* 2001). Avui en dia no queda cap vestigi prou rellevant sobre el qual fonamentar l'explotació turística d'una forma concreta.<sup>5</sup> Segons l'estudi, "el vestigi més remarcable és l'actual estructura urbana del poble, format aprofitant una petita conca endorreica al voltant de l'abeurador dels animals, actual plaça de Catalunya" (Anton Clavé *et al.* 2001) però, tot i que és veritat que la plaça de Catalunya antigament era una bassa que servia per emmagatzemar l'aigua i per abeurar els animals, està bastant admesa la teoria que situa l'origen del poble al punt més alt, al voltant del lloc dit el Castell i l'Església Romànica, de manera que la plaça no s'hauria urbanitzat fins més tard.<sup>6</sup> Vestigi de les activitats ramaderes tradicionals serien les parets de pedra seca que tanquen moltes de les balmes, existents al llarg del terme.

**LA BATALLA DE L'EBRE.** Durant el conflicte el poble va ser zona de rereguarda i no hi ha vestigis com, per exemple, camps de batalla que es puguin museïtzar. L'únic vestigi al qual fa referència l'estudi, l'enderrocament de cases,

avui no es pot apreciar perquè aquestes han estat reconstruïdes. A més, l'existència ben a prop de pobles com són Gandesa o Corbera, amb importants empremtes dels combats d'aquella guerra, conformen una oferta amb la qual la Palma no podria competir, o fins i tot d'altres zones de rereguarda com és el Priorat, on sí que hi ha vestigis de rellevància, com ara la cova de Santa Llúcia a la Bisbal de Falset, que fou hospital militar, o el centre de comandament republicà durant la batalla de l'Ebre, que es troba al turó de Sant Pau, a la Figuera.

**LA GUERRA DELS SEGADORS.** El seguit d'episodis de la Guerra dels Segadors —els passos de tropes o l'empresonament del batlle Francesc Cubells— es coneixen per les recerques efectuades als arxius i no n'ha quedat cap vestigi ni cap altra referència com ara dites populars, rondalles o cançons a propòsit d'aquells fets.

## **FORMULACIÓ D'UNA RELACIÓ ALTERNATIVA DE RECURSOS**

A continuació, es realitzarà una relació alternativa de recursos turístics del municipi de la Palma d'Ebre (vegeu taula IX). En alguns casos els recursos enumerats coincidiran amb els de l'inventari, en altres seran una agrupació d'alguns d'aquells i encara en altres seran recursos nous i diferents dels inclosos en l'inventari. No s'incorporaran aquí aquells aspectes tècnics com són la condició dels accessos, la qualitat de la senyalització o els equipaments, entre d'altres, que han estat oportunament recollits en l'inventari realitzat per l'equip de la Universitat Rovira i Virgili. Si es volgués realitzar un treball més exhaustiu sobre aquests aspectes més tècnics es podria fer seguint la mateixa metodologia utilitzada.

**L'OLI VALL MAJOR.** És el principal atractiu del municipi i tota l'oferta turística s'hauria de poder estructurar al seu voltant. Aquest oli d'oliva verge extra està adherit a la DOP Siurana i és elaborat amb el fruit de l'oliver de tipus arbequí, conreat en unes condicions especials de sòls, de temperatura i de clima típicament mediterranis i amb un procés manual, amb la molturació diària del fruit i l'extracció de l'oli a baixa temperatura. Destaca per la seva gran qualitat amb una baixa acidesa, un baix índex de peròxids i un perfum afruitat (Filella 2001; Ajuntament de la Palma d'Ebre s. a.; Ajuntament de Reus s. a.).

L'actual tendència de la demanda prestigia els productes agrícoles de qualitat i els productes típicament mediterranis. Aquest fet pot beneficiar aquest producte<sup>7</sup> i atraure visitants que el vulguin adquirir en el seu lloc d'origen. Per això, l'oli Vall Major hauria de poder servir, tal com es diu a les diferents aportacions que tracten el desenvolupament del turisme en àrees rurals i d'interior (Cíbeira 2000; López Olivares 2001), com a recurs bàsic, al voltant del qual s'articulessin els altres recursos o les ofertes complementàries que es poguessin constituir. La producció d'olis de qualitat, amb només quatre denominacions d'origen en l'àmbit català i cinc més en l'àmbit espanyol, és un element de diferenciació i singularitat molt important (Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca; Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación).

TAULA IX. IDENTIFICACIÓ I VALORACIÓ DELS POSSIBLES RECURSOS

| <i>Recurs principal</i> | <i>Recursos actualment ja coneguts</i> | <i>Recursos sobre els quals fonamentar itineraris o guions de visita</i> | <i>Recursos culturals</i>    | <i>Recursos de complement</i> | <i>Cas especial</i>  |
|-------------------------|----------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------|------------------------------|-------------------------------|----------------------|
| L'Oli Vall Major        | L'Església Romànica                    | El casc antic del poble                                                  | La casa Rossend Escolà       | L'església de l'Assumpció     | La casa Mateu-Escolà |
|                         | El Pi del Pino                         | El barranc de la Font Vella                                              | La col·lecció Anna Ciuraneta | L'embassament                 |                      |
|                         | Els armats i la Setmana Santa          | La xarxa de camins rurals del terme                                      |                              |                               |                      |
|                         |                                        | El patrimoni arquitectònic i etnogràfic del terme                        |                              |                               |                      |

S'hauria de relligar aquest recurs amb la resta de l'àmbit de la DOP, amb iniciatives a l'estil de "La Ruta de l'Oli Siurana", que es presentava al Palau Robert a finals de l'any 2000 (Ajuntament de Reus s. a.). La presència de pobles veïns que tenen les produccions adherides a la DOP, com ara Margalef, Cabassers i Ulldemolins, possibiliten el desenvolupament de productes turístics de forma coordinada.

S'hauria de fer possible la visita a les instal·lacions de la Cooperativa, incloent la sala dels trulls, on es poden observar restes de les antigues edificacions que hi havia en aquest lloc i que durant els bombardeigs de la Guerra Civil van servir d'amagatall a la població.

**L'ESGLÉSIA ROMÀNICA.** Actualment és un dels principals recursos patrimonials i turístics de la Palma. Ho demostra el fet que apareix a totes les fonts consultades i que ha estat objecte d'un llibre monogràfic, *L'església romànica de la Palma d'Ebre*, de Rossend Escolà. Constitueix una de les icones més característiques i una de les imatges més emprades a l'hora de presentar el poble a l'exterior.

L'Església Romànica es troba al mig del poble, en la part més elevada, i té les característiques pròpies de l'estil romànic dels segles XII i XIII: absis semicircular, una sola nau amb creuer i volta de canó (Escolà 1990; Escolà 1994;

Consideracions al voltant de l'inventari i la valoració de recursos turístics de la Palma d'Ebre (Filella 2001; Ajuntament de la Palma d'Ebre s. a.; web Ajuntament de la Palma d'Ebre).

Les capelles laterals es van afegir posteriorment, igual que el campanar. La capella del costat esquerre és d'estil renaixentista i es bastí l'any 1556. La de la part dreta és de l'any 1661 i fou construïda amb decoracions d'estil barroc. Encara es conserva l'antiga pica baptismal de temps medievals, esculpida tota d'una sola peça (Escolà 1990; Escolà 1994).

Amb el creixement de la població, al segle XVIII, l'església hagué de ser substituïda i quedà clausurada per al culte (Escolà 1990; Escolà 1994). Més tard, l'edifici fou l'escenari dels usos més insospitats, fent d'escola, d'escorxador, de refugi de captaires, d'amagatall durant els bombardeigs de la Guerra Civil i, després de la Guerra, de casal parroquial, lloc de representacions teatrals i sala de cinema. En els darrers anys, l'església ha estat restaurada i actualment s'utilitza per a actes culturals diversos (Escolà 1990; Escolà 1994; Filella 2001).

Tot i que és propietat de l'Ajuntament, actualment no està oberta al públic i només s'utilitza de forma puntual amb motiu de la celebració d'actes culturals. A més, la senyalització tant direccional com informativa no és l'adequada i no hi ha possibilitat de visites guiades.

L'atractiu de l'església es complementa amb altres elements que hi ha al seu voltant. Molt a prop es troba el lloc on la tradició oral diu que hi havia hagut el castell de la vila. L'any 1924 s'hi construï el dipòsit d'aigua, un bon exemple de l'obra civil del primer terç del segle XX. La resta és un espai lliure on donen els darreres d'algunes cases i on hi havia hagut corrals de bestiar i cases de pastors (Escolà 1990) i que s'ha de pavimentar, com constata l'estudi, amb lloses de pedra i representacions dels templers (Anton Clavé *et al.* 2001). En el pati dels Infants, que era el verger de l'abadia, hi havia els trulls dels delmes on, segons R. Escolà (1994), antigament es recollia la verema del poble, dels quals encara se'n poden veure les restes de les parets.

Si s'engloben tots aquests elements en un únic i mateix conjunt, l'Església Romànica esdevé un valuós actiu per al municipi. D'aquesta vàlua, en dona constància el fulletó "La Ruta de l'Oli Siurana", que es va editar a finals de l'any 2000 al Palau Robert, on l'església apareix al costat de l'Institut Pere Mata, la Casa Navàs, el castell d'Escornalbou, el pont del Diable, la vila de Siurana o el monestir de Santes Creus (Ajuntament de Reus s. a.). S'hauria de valorar l'Església Romànica de la Palma per tal que deixés d'estar ignorada per la gran majoria de públic i potenciar-ne els punts forts, com és l'arquitectura, així com fer èmfasi en l'originalitat dels esdeveniments pels quals ha passat.

EL PI DEL PINO. L'altra icona o imatge indidentificadora de la Palma és el Pi del Pino, que apareix en la majoria de les fonts consultades, tot i que en algunes és anomenat com a Pi de les Mil Branques (Garciapons 1998). Es tracta d'un pi blanc d'edat centenària, unes dimensions sorprenents i la forma semblant

a la d'un bolet, el qual l'any 1991 fou declarat arbre monumental per la Generalitat de Catalunya (Escolà 1990; Filella 2001; Ajuntament de la Palma d'Ebre s. a.). Aquest gran pi, considerat el pi blanc més gros de Catalunya (Casadó i Anguera 2001), es troba situat a uns tres-cents metres del nucli urbà. És punt de visita ineludible per a tots aquells que passen pel poble i escenari habitual de berenars o de sopars, per la qual cosa té col·locades unes moles de pedra al seu voltant que són usades com a taules. A més, el lloc on es troba —damunt d'una petita carena— resulta molt agradable perquè sempre hi fa fresca, fins i tot a les hores de més calor de l'estiu, i perquè constitueix una magnífica atalaia des d'on es poden observar panoràmiques del poble, amb els trossos d'olivers, i el Montsant, la serra del Tormo o les serres de l'Ebre al fons. Malauradament, seria necessari dur a terme un tasca de recuperació i de condicionament del lloc —per exemple, la inadequada senyalització, molt deteriorada— i solucionar els conflictes derivats de la propietat.

**ELS ARMATS I LA SETMANA SANTA.** El grup d'armats del poble també constitueix un gran atractiu, amb repercussió arreu de Catalunya. Els armats són soldats romans que acompanyen les processons de Setmana Santa. De fet, a la Palma les processons són tan lluïdes, precisament, per la presència d'aquest nombrós grup d'armats que pot arribar fins a les quaranta unitats —que formen una de les colles més nombroses de Catalunya.

La tradició dels armats a la Palma es remunta a finals del segle XVIII i es va reprendre als anys seixanta del segle XX. Als anys noranta del segle passat es va renovar el vestuari i, recentment, s'han canviat els cascs i els escuts (Manípul de Manaies de Banyoles 1999; Filella 2001). Les intervencions més remarcables dels Armats són l'entrada a missa de Dijous Sant, la processó del Via Crucis de Divendres Sant al matí i la processó de l'Encontre de Diumenge de Pasqua. A més, participen en diverses trobades que es fan de forma regular a les comarques tarragonines i en l'àmbit de Catalunya.

La Setmana Santa sobresurt enmig de totes les festes del poble (Filella 2001) i, juntament amb les vacances d'estiu, és durant aquells dies quan acudeix a la Palma gent d'altres poblacions veïnes i el poble s'omple de familiars, descendents i amics.

Per totes aquestes raons, la Setmana Santa i els Armats són un dels principals recursos del poble amb vista a l'aprofitament turístic. El potencial d'aquest esdeveniment es podria complementar amb altres elements, com són les coques de Setmana Santa i, de retruc, amb altres elaboracions de la rebosteria, com poden ser els barretets i les ensaginades, que al poble (i en altres llocs del voltant) es diuen *coraçons*.

**EL NUCLI ANTIC DEL POBLE.** L'arquitectura civil i popular que es pot trobar al nucli urbà de la Palma compta amb prou interès patrimonial i el nucli antic del poble en el seu conjunt esdevé un recurs des del punt de vista turístic.<sup>8</sup>

A la part més elevada del nucli urbà els carrers són estrets i regirats i les cases s'imbriquen les unes en les altres, de manera que adopten les característiques típiques d'unes formes d'urbanització antigues, de temps medievals,

amb elements com ara els porxos<sup>9</sup> i els carrers sense sortida.<sup>10</sup> Quan es fan obres als baixos apareixen restes de murades, de voltes i d'arcades de pedra, que formen un trencaclosques que és el resultat de l'evolució de l'hàbitat al llarg dels segles. Aquest fet queda prou recollit en algun dels paràgrafs de la *Guia de la Palma d'Ebre*, de Rossend Escolà.<sup>11</sup>

Destaquen elements típics de l'arquitectura tradicional com són les cobertes amb teula àrab i les barbicanes. Les portalades són fetes amb carreus ben tallats, igual que les cantonades, mentre que les parets són fetes de trossos de pedra irregular o de tàpia. Algunes de les cases encara conserven el forat en una de les pedres, que servia per lligar els animals a la porta. En algunes es poden veure gravats, escuts i baldes ben curioses. Malauradament, les cases que presenten un aspecte més genuí són aquelles que no han estat reformades en temps recents i sovint són aquelles que es troben en més mal estat i fins i tot abandonades.

El poble compta amb dos porxos més o menys conservats, però en altres temps n'hi havia més. Davant de l'Ajuntament hi havia un conjunt d'arcs de pedra i a l'inici de la costa Major hi havia el porxo de ca la Casera, que van ser enderrocats durant la Guerra Civil per tal de facilitar l'entrada a la plaça dels camions i l'autobús (Escolà 1990). A l'entrada del nucli antic, davant de l'absis de l'Església Romànica, hi havia un portal. Un altre es trobava a la confluència del carrer del Portell i del carrer de Dalt. Un altre a l'extrem del carrer de Dins i un altre al començament del carrer Major, que indicarien el començament dels ravals que es crearen, segurament, amb l'expansió del poble als segles XVIII i XIX. Al lloc on hi ha la plaça hi havia hagut una gran bassa i quan a l'any 1917 es va enderrocar l'antic edifici de l'Havana per construir la seu del Sindicat, les runes procedents de l'edifici es van utilitzar per colgar-la (Escolà 1990). També hi ha qui ha volgut veure en l'antiga presó, situada als baixos de l'edifici de l'Ajuntament, les restes de l'antic castell. Construïda al segle XV, mostra unes gruixudes parets de pedra i una coberta amb volta d'arc apuntat i un forat al mig (Escolà 1990; Ajuntament de la Palma d'Ebre s. a.).

Aquesta part del nucli urbà —el que Rossend Escolà anomena el *tomb de la processó* i que correspondria, si exceptuem la plaça, a la part més antiga del poble— podria ser la base d'un itinerari que reunís tots els elements mencionats, els encara existents i els ja desapareguts, i que expliqués el creixement del poble al llarg del temps.

**EL BARRANC DE LA FONT VELLA.** Conjuga una sèrie d'elements que conformen un valuós recurs patrimonial: la mateixa font Vella, les piscines municipals —que recentment han quedat en desús per la construcció, més amunt, de l'embassament— i els antics rentadors i la fonteta del Roc. Aquests elements permeten conèixer tres aprofitaments de l'aigua de tres èpoques diferents —quatre, si s'hi inclou el nou embassament.

La font Vella, a la qual sovint se li ha atribuït un origen en temps dels àrabs, era el lloc on s'anava a buscar l'aigua i així va ser fins l'any 1924, quan es va constituir la societat d'aigües de la Palma d'Ebre i es van començar a

construir canalitzacions, tot i que també es van desmuntar dos arcs i es van malmetre part de les escales que servien per baixar a la font (Escolà 1990; Filella 2001). Els antics rentadors constitueixen un bon exemple d'obra civil de principis del segle xx i fa vint anys encara hi havia qui hi anava a rentar les borasses. Hi ha llocs<sup>12</sup> on aquests tipus d'infraestructures hidràuliques (rentadors, abeuradors, etc.), que actualment han quedat en desús, s'han rehabilitat i formen part dels seus arguments turístics. No obstant això, s'haurien de rehabilitar i s'hauria de netejar el camí d'accés, que està completament recobert de vegetació. Les antigues piscines són exemple d'una obra pública de temps moderns, però realitzada amb tècniques tradicionals, i de treball comunal, ja que es van fer amb l'esforç desinteressat de la gent del poble. Per acabar, la fonteta del Roc, amb el seu escàs però constant broll d'aigua, feia les mateixes funcions que la font Vella i hi havia hagut el costum d'anar-hi a berenar, per la qual cosa hauria tingut també una funció lúdica i d'esbarjo.

Pel costat esquerre transita un sender que enllaça tots aquests elements. Des d'allí es poden veure els diferents horts que encara es fan i el perfil del poble, en el que es poden identificar alguns dels elements més rellevants, com ara la Cooperativa o l'edifici del Sindicat. Dalt de la carena sobresurt la punta del Pere, una de les fites orogràfiques més singulars d'aquest entorn des de la qual es poden obtenir bones panoràmiques.

Després de la clausura de les piscines, cal veure quines són les intencions del consistori en relació amb aquest espai. La seva rehabilitació seguint criteris respectuosos amb el medi ambient i el paisatge seria una opció que s'hauria de poder considerar.<sup>13</sup>

LA XARXA DE CAMINS RURALS DEL TERME. Una possibilitat des del punt de vista turístic és la utilització de la xarxa de camins rurals per desenvolupar-hi activitats com ara el senderisme. Com s'assenyala a l'estudi, el poble compta amb una extensa xarxa de camins rurals en un estat prou acceptable que es podria aprofitar per traçar una sèrie d'itineraris per realitzar preferentment a peu, però també en bicicleta o fins i tot a cavall (Anton Clavé *et al.* 2001).

Aquests itineraris haurien d'estar regulats, assenyalats i s'haurien de promocionar, mitjançant mapes i fulletons. Una altra possibilitat seria tematitzar aquestes rutes, i incorporar una sèrie de valors afegits a les caminades.

Existeix un exemple, o un precedent, d'aquesta xarxa d'itineraris. Es tracta d'una ruta del Palau Robert (web Palau Robert). S'inicia a l'Església Romànica, es dirigeix al Pi del Pino i finalitza al coll de la Creu, on es troba la creu del terme. Les creus de terme són estructures amb uns orígens que es remunten a temps medievals i l'escut que hi ha gravat al pilar de la creu podria provenir de temps de la baronia de la Palma (Escolà 1990). Continuant el camí cap al riu de la Cana, es troba l'antic hostalet, que servia de parada i repòs als traginers que portaven el blat des de les Garrigues i des de Lleida (Escolà 1990). A més, la caminada permet veure a bastament el paisatge de l'olivera al qual feia referència l'estudi.

Aquesta ruta, que ja existeix —almenys algú l'ha traçat, s'ha documentat i l'ha escrit per a una font d'abast general—, *in situ* no està marcada, no està senyalitzada i ni tan sols es coneix. El condicionament efectiu d'aquesta ruta es podria convertir en una prova pilot d'aquest tipus d'itineraris.

EL PATRIMONI ARQUITECTÒNIC I ETNOGRÀFIC DEL TERME. Com s'assenyala a l'estudi, el municipi posseeix un destacat patrimoni arquitectònic i etnogràfic de tipus preindustrial (Anton Clavé *et al.* 2001). L'inventari inclou tres exemples d'aquest patrimoni —la teuleria, el forn de ginebre i el forn de calç— però els elements d'aquest al llarg del terme són molts més i inclouen tot tipus d'estructures, pertanyents a diferents aspectes de les activitats humanes. L'Associació Cultural L'Espona actualment duu a terme una catalogació d'aquestes manifestacions del patrimoni arquitectònic, etnològic i industrial, amb la intenció d'una posterior recopilació i publicació (Associació Cultural L'Espona 2001). Els primers resultats d'aquesta tasca es van presentar en una exposició que va tindre lloc les festes de Nadal de 2001.

L'Espona realitza un exhaustiu inventari amb multituds d'elements, independentment del seu estat de conservació i amb l'objectiu de fixar-los per al record de les generacions futures, entre els quals es poden comptar elements d'hàbitat, de les activitats industrials tradicionals, de formes d'aprofitament de l'aigua o de la senyalització de camins (Associació Cultural L'Espona 2001; Cuadrado *et al.* 2003).

Aquest treball de catalogació es fa mitjançant la visita als llocs, l'emplenament d'unes fitxes, la fotografia, el dibuix del conjunt i de detalls, la presa de mides i la recopilació de vivències personals. Fins ara s'ha catalogat un volum important d'elements (Associació Cultural L'Espona 2001; Cuadrado *et al.* 2003).

Aprofitant aquest valuós patrimoni, es podrien traçar una sèrie d'itineraris que unissin alguns d'aquests elements per fer a peu, en bicicleta o en cotxe, de forma guiada o lliure. Aquests itineraris es podrien tematitzar en funció d'un fil conductor, per exemple, l'aprofitament de l'aigua o la indústria dels forns. És especialment remarcable l'existència de conjunts d'hàbitat que encara es conserven amb totes les seves estructures.<sup>14</sup>

LA CASA ROSSEND ESCOLÀ. Rossend Escolà és el principal coneixedor de la història i els costums locals i com a tal és el principal referent per a tots aquells que s'interessen per l'estudi i la divulgació de la història, la geografia, la cultura i les tradicions pròpies. Escolà ha realitzat tasques de recull, d'inventari, d'arxiu i durant uns quants anys va organitzar un museu d'objectes antics a l'Església Romànica. Però, a més, Rossend Escolà és un afamat pintor que ha participat en nombroses exposicions.

Ara l'artista ha condicionat, als baixos de casa seva, l'antic celler com una sala on hi té exposada part de la seva obra, que es pot visitar i a la qual ha batejat amb el nom de "Lo Trull".<sup>15</sup> Aquesta sala d'exposicions s'afegeix a la resta de recursos existents al poble des dels punts de vista patrimonial i

turístic. La sala "Lo Trull" es complementa amb el mural que el mateix autor va pintar l'any 1979 en una de les parets de la casa (Filella 2001).

**LA COL·LECCIÓ ANNA CIURANETA.** L'estudi assenyalava el valor d'aquesta col·lecció d'estrís i eines antigues i de brodats fets a mà (Anton Clavé *et al.* 2001). A més, es complementa pel fet que la casa on es troba la col·lecció havia estat fins fa poc la fonda del poble. Es podria acompanyar l'exposició permanent del fons de la col·lecció amb la visita de les diferents dependències i una sèrie d'informacions al voltant de com era una fonda rural catalana tradicional.

**L'ESGLÉSIA DE L'ASSUMPCIÓ.** L'expansió del poble al segle XVIII va obligar a abandonar la vella església i construir-ne una de nova. Les obres van començar l'any 1802 i van culminar el dia 7 de desembre de 1823, amb la benedicció del nou temple (Escolà 1990; Ajuntament de la Palma d'Ebre s. a.).

Es tracta d'un edifici d'estil renaixentista, construït amb parets de pedra i argamassa, de línies esveltes. La planta és rectangular amb columnes i pilars quadrats. Consta de tres naus amb absis poligonal, cimbori i campanar, construïts amb maons i forma octogonal (Escolà 1990; Ajuntament de la Palma d'Ebre s. a.). Encara conserva la funció religiosa i esdevé un temple molt similar a altres exemples de les rodalies.

**L'EMBASSAMENT.** Es tracta d'un nou element del poble que té els seus efectes positius —resulta de vital importància per al desenvolupament socioeconòmic— i negatius —transfigura una part important del terme. Es podria aprofitar, si els nivells de l'aigua i les necessitats del rec ho permeten, per a la realització d'algunes pràctiques, com ara la pesca o alguna modalitat d'esport nàutic —per exemple, la utilització d'hidropedals. Seria bo fixar-se en l'experiència propera de l'embassament de Margalef, en el qual existeix la possibilitat de llogar piragües durant un temps determinat. Aquesta iniciativa ha tingut força èxit i els usuaris són dels pobles de la vora, però també de llocs més allunyats.

**LA CASA MATEU-ESCOLÀ.** Es tracta d'una antiga casa pairal construïda l'any 1778, situada al davant de l'Església Romànica i al costat de les escoles i el camp de futbol del poble (Escolà 1989).

Des de 1998 l'Ajuntament contempla la possibilitat de recuperar aquest espai per a un ús públic, en què es compagini la promoció cultural amb la promoció turística i que aculli aquelles activitats que permetin donar serveis al poble i l'establiment d'una oferta d'allotjament i de restauració (Ajuntament de la Palma d'Ebre 1998). Aquest fet es reflexa en l'estudi sobre el desenvolupament del turisme al municipi, en què entre les actuacions a realitzar s'inclou la de "plantejar la casa Mateu-Escolà com una fonda tradicional catalana" (Anton Clavé *et al.* 2001). Per exemple, en l'entrevista que s'inclou en el reportatge realitzat l'estiu del 2001 per Carina Filella al diari *El Punt*, l'alcalde Gil Martí explica que la casa ha de ser "un lloc d'atenció al turista, amb fonda, una botiga de productes de la terra i un petit museu que mostri eines agrícoles i fets històrics" (Filella 2001).

La primera iniciativa va consistir en la participació del municipi en la sol·licitud d'un projecte FEDER per al període 1997-1999 amb el nom de "Recuperació de l'antiga casa Mateu Escolà per a promoció cultural i turística de la Palma d'Ebre". Amb la concessió de la subvenció demanada es va iniciar la primera fase del projecte, que havia de consistir en la rehabilitació de l'edifici per aturar la seva progressiva degradació i la dotació d'una estructura sòlida de quatre plantes amb una superfície útil total de 712 m<sup>2</sup>. La primera acció realitzada fou "l'enderrocament de tots els forjats i parets interiors pel seu mal estat i la conservació només de les dues façanes que donen al carrer" (Ajuntament de la Palma d'Ebre 1998). Aquesta actuació va generar una gran polèmica, ja que a la pràctica suposava l'enderrocament de l'edifici, que es pot seguir en successius articles publicats a la revista d'informació local *Lo Mussol* (Aymí 1998; Filella 1998; Insausti 1999). Malauradament, ara només es pot conèixer com era la casa i quina era la seva estructura per la descripció que en fa Rossend Escolà en un article publicat a la *Miscel·lània* del CERE número 7.<sup>16</sup> En aquest article es pot constatar que la casa Mateu-Escolà tenia la típica estructura de la casa pairal catalana. També es pot veure que és diferent el que finalment es va fer amb la casa del que manifestava Rossend Escolà com a colofó a aquest article<sup>17</sup> i més si es té en compte que, de fet, s'ha comptat amb el finançament que reclamava Escolà, mitjançant fons europeus.

Un cop iniciat el procés de reconstrucció, cal esperar que es faci de la forma més fidel a l'aspecte que tenia originàriament i que el fons del museu d'objectes de l'Església Romànica, que amb les obres de restauració es retirà i que, de moment, encara no s'exposa enlloc, trobi un lloc definitiu. La casa Mateu-Escolà pot ser un valuós actiu perquè si finalment l'Ajuntament realitza el que ha expressat i el que s'assenyala a l'estudi serà un punt de suport de l'activitat turística. Però, al mateix temps, s'ha de puntualitzar que hagués estat un recurs de molta més entitat si les coses s'haguessin fet d'una manera més respectuosa amb el patrimoni històric i cultural del poble. D'aquesta manera, sí que era el marc ideal per acollir un centre cultural, un museu, una sala de conferències o qualsevol altre equipament que es considerés necessari per a la promoció cultural i turística del municipi.

El conjunt de recursos que s'han anat enumerant fins ara constituïrien la relació alternativa dels recursos turístics de la Palma d'Ebre. Hi hauria un recurs principal, l'*oli Vall Major*, que hauria de ser l'eix central a partir del qual es coordinessin tots els altres; tres recursos prou coneguts pel públic, com són l'*Església Romànica*, amb uns arguments històrics, artístics i etnogràfics, el *Pi del Pino*, amb la natura, l'etnografia i el paisatge com a atractius principals, i els *Armats* i la *Setmana Santa*, amb el folklore, les tradicions i les produccions de la rebosteria local com a arguments principals; quatre elements que podrien ser la base d'itineraris o guions de visita: el *nucli antic del poble* (història i arquitectura popular), el *barranc de la Font Vella* (medi ambient, aprofitament de l'aigua i etnografia), la *xarxa de camins rurals del terme* (història, medi ambient i activitats agràries) i el *patrimoni arquitectònic i etnogràfic del terme* (història, hàbitat i activitats humanes del passat); dos recursos

d'interès cultural i artístic com són la casa *Rosend Escolà* i la col·lecció *Anna Ciuraneta*, aquesta darrera, a més, amb un interès històric i etnogràfic, i dos recursos que acabarien de complementar l'oferta, l'església de l'Assumpció i l'embassament. A més, caldria esperar com finalitza el procés de la casa *Mateu-Esolà*.

## CONSIDERACIONS FINALS

Al llarg d'aquestes pàgines s'ha abordat el tema del turisme en els territoris rurals i d'interior i, més concretament, la qüestió de l'inventari i la valoració dels recursos turístics en el municipi de la Palma d'Ebre, en el qual s'ha realitzat recentment un estudi sobre les possibilitats de desenvolupament del turisme. Després d'assenyalar les característiques més rellevants de l'estudi, i de l'inventari de recursos que l'acompanya, s'ha analitzat el marc teòric i metodològic en què aquest s'insereix, s'han realitzat unes consideracions sobre alguns dels recursos i finalment se n'ha formulat una relació alternativa.

L'estudi sobre el desenvolupament turístic de la Palma d'Ebre s'insereix en el tema de la crisi de les estructures productives dels espais rurals i en la consegüent diversificació de la seva economia. També en el tema de l'aparició de noves formes anomenades postindustrials de turisme que prenen diferents i variades denominacions com el turisme rural, el turisme d'interior, l'agroturisme, el turisme verd, el turisme històric, el turisme cultural o els esports d'aventura. Així mateix, es correspon amb les experiències d'altres professionals per a altres àrees geogràfiques, concretament, amb els treballs de López Olivares per a les àrees rurals de l'interior de Castelló. En les diferents aportacions s'ha pogut constatar la importància dels recursos turístics com un dels elements claus sobre el qual es basa l'oferta turística d'un lloc.

Pel que fa a la qüestió concreta de l'inventari, hi ha hagut deu recursos que s'ha considerat que no tenen prou entitat o no són prou característics del municipi: el paisatge de l'olivera, el camí del Coll de la Batalla, la xulla amb fesols, la Festa Major, Santa Caterina, Sant Isidre, la Trobada de Corals, la tradició ramadera del municipi, la batalla de l'Ebre i la Guerra dels Segadors. En la llista alternativa s'han inclòs tretze recursos: l'oli Vall Major, l'Església Romànica, el Pi del Pino, els Armats i la Setmana Santa, el nucli antic del poble, el barranc de la Font Vella, la xarxa de camins rurals del terme, el patrimoni arquitectònic i etnogràfic del terme, la casa *Rosend Escolà*, la col·lecció *Anna Ciuraneta*, l'església de l'Assumpció, l'embassament i el cas especial de la casa *Mateu-Esolà*. En alguns casos aquests són recursos que apareixen en l'inventari, en altres casos són agrupacions d'alguns d'aquells i en altres són recursos nous i diferents.

No obstant això, es fa necessari, com així ho reconeix l'estudi sobre el desenvolupament del turisme al municipi, dotar de contingut aquests recursos, condicionant-los, fent-los visitables, explicant-los, senyalitzant-los, unint-los

Consideracions al voltant de l'inventari i la valoració de recursos turístics de la Palma d'Ebre mitjançant itineraris i promocionant-los en municipis propers. Al mateix temps, cal fixar-se també en l'aspecte dels equipaments i dotar el municipi d'uns adequats serveis d'allotjament i, sobretot, de restauració.

Però el desenvolupament del turisme a la Palma només serà viable si es conjuguen l'impuls decidit de les administracions, sobretot de l'Administració local, el convenciment dels habitants del municipi i el consens dels diferents agents implicats com són l'Ajuntament, la Cooperativa, la Recreativa, els establiments comercials o les entitats culturals.

## AGRAÏMENTS

Voldria donar les gràcies al professor Joan Carles Llurdés Coit, per la seva predisposició a donar un cop d'ull al text de l'article, a l'Ajuntament de la Palma d'Ebre, per haver-me deixat consultar el text de l'estudi, a Rossend Escolà, per haver-me rebut i contestar amablement les meves preguntes i als membres de l'Associació Cultural L'Espona, per les seves idees i aportacions, especialment a l'Olga Cubells, pels seus consells i suport constants.

## BIBLIOGRAFIA

AJUNTAMENT DE LA PALMA D'EBRE (1998): "Ben aviat començaran les obres a l'antiga casa Mateu-Escolà". *Lo Mussol. Revista d'Informació Local*, juny: 9-11.

AJUNTAMENT DE LA PALMA D'EBRE (2001): "Estudi dels recursos turístics de la Palma d'Ebre". *Lo Mussol. Revista d'Informació Local*, juny: 19.

AJUNTAMENT DE LA PALMA D'EBRE (s. a.): "La Palma d'Ebre. Ribera d'Ebre". Ajuntament de la Palma d'Ebre, la Palma d'Ebre [fullet informatiu].

AJUNTAMENT DE REUS (s. a.): "La Ruta de l'Oli Siurana". Ajuntament de Reus, Reus [fullet informatiu].

ANTON CLAVÉ, S. *et al.* (2001): "Estratègies per al desenvolupament del turisme al municipi de la Palma d'Ebre". Diputació de Tarragona / Patronat de Turisme Costa Daurada / Ajuntament de la Palma d'Ebre, Tarragona [inèdit].

ASSOCIACIÓ CULTURAL L'ESPONA (2001): "Catàleg arquitectònic, etnològic i industrial del terme de la Palma d'Ebre". Memòria, materials i documents de base diversos [inèdit].

AYMÍ, R. (1998): "Un debat necessari". *Lo Mussol. Revista d'Informació Local*, setembre: 4-6.

CABALLÉ, A.; LLURDÉS, J.C. (2000): "El turismo rural en territorios sin tradición turística. Algunas aplicaciones (Comarca del Bages, Barcelona)", dins *Actas del X Coloquio de Geografía Rural de España*. Lleida, 25-29 d'octubre de 2000. Universitat de Lleida, Lleida, p. 286-293.

CASADÓ, V.; ANGUERA, M. (2001): "La mata de Darnós. Arbres monumentals de la Ribera d'Ebre". *Miscel·lània*, 15: 39-48.

CIBEIRA, R. (2000): "El turismo como impulsor de las áreas rurales. Propuesta metodológica para el estudio de la potencialidad turística", dins *Actas del X Coloquio de Geografía Rural de España*. Lleida, 25-29 d'octubre de 2000. Universitat de Lleida, Lleida, p. 187-196.

CIURANETA, J. (1987): *La Palma. Documents i records*. Ajuntament de la Palma d'Ebre, la Palma d'Ebre.

CONSELL COMARCAL DE LA RIBERA D'EBRE (s. a.): "Ribera d'Ebre". Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre, Móra d'Ebre [plànol turístic].

CUADRADO, S.; FILELLA, F.; SAS, R.; CUBELLS, I. (2003): "Catàleg arquitectònic, etnològic i industrial del terme de la Palma d'Ebre". *Miscel·lània del CERE*, 16: 97-110.

DIRECCIÓ GENERAL DE TURISME (1987): "Comarques de Catalunya. La Ribera d'Ebre". Generalitat de Catalunya, Departament de Comerç, Consum i Turisme i Servei d'Informació, Documentació i Publicacions, Barcelona [fullet informatiu].

ESCOLÀ, R. (1989): "Casa Mateu-Escolà (s. XVIII) de la Palma d'Ebre". *Miscel·lània*, 7: 43-49.

ESCOLÀ, R. (1990): *Guia de la Palma d'Ebre (Ribera d'Ebre)*. Institut d'Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV, Tarragona [2a edició].

ESCOLÀ, R. (1994): *L'església romànica de la Palma d'Ebre*. Ajuntament de la Palma d'Ebre, la Palma d'Ebre.

FILELLA, C. (2001): "La Palma d'Ebre, entre tres comarques". *El Punt. Edició de les Terres de l'Ebre*, 12-9-2001: 16-21.

FILELLA, F. (1998): "De Francesc Filella i Cubells a l'Equip de Redacció". *Lo Mussol. Revista d'Informació Local*, desembre: 5-6.

GARCIA PONS, J. (1998): "La Palma d'Ebre", dins *Imatges de la Ribera d'Ebre*. Columna-Tresmall, Barcelona, p. 75-86.

INSAUSTI, J. (1999): "Consideracions sobre la casa Mateu-Escolà". *Lo Mussol. Revista d'Informació Local*, març: 16-17.

LENO, F. (1991): "Los recursos turísticos en un proceso de planificación: inventario y evaluación". *Papers de Turisme*, 7: 7-23.

LÓPEZ OLIVARES, D. (2001): "La evaluación de los recursos territoriales turísticos de las comarcas del interior castellonense (Comunidad Valenciana)". *Investigaciones Geográficas*, 21: 137-157.

MANÍPUL DE MANAIES DE BANYOLES (1999): "Els Armats de la Palma d'Ebre". *Butlletí del Manípul de Manaies. Trobada de Manaies de Catalunya*, 24: 28-30.

PRIMÉ, F. (1999): "El turisme en el medi rural com a model de desenvolupament sostenible". Diputació de Tarragona, Servei d'Assistència Municipal. *SAMrevista*, 5 [revista en línia].

## Webs

Ajuntament de la Palma d'Ebre ([www.palma.altanet.org](http://www.palma.altanet.org))  
Catalunya Arreu ([www.catalunya.net](http://www.catalunya.net))  
Consell Comarcal de la Ribera d'Ebre ([www.ribera.altanet.org](http://www.ribera.altanet.org))  
Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca ([www.gencat.net/darp](http://www.gencat.net/darp))  
Diputació de Tarragona  
([www.diputacio.altanet.org](http://www.diputacio.altanet.org), [www.municipis.altanet.org](http://www.municipis.altanet.org))  
Generalitat de Catalunya ([www.gencat.net](http://www.gencat.net))  
Guia Virtual de Catalunya ([www.idece.es/guiavirtual](http://www.idece.es/guiavirtual))  
Institut d'Estadística de Catalunya ([www.idescat.es](http://www.idescat.es))  
Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación ([www.mapya.es](http://www.mapya.es))  
NetEbre ([www.fut.es/~netebre](http://www.fut.es/~netebre))  
Palau Robert ([www.gencat.net/probert](http://www.gencat.net/probert))  
Patronat de Turisme Costa Daurada ([www.costadaurada.org](http://www.costadaurada.org))  
Ribera on Line ([www.riberaonline.net](http://www.riberaonline.net))  
Tarragonahoy.com ([www.tarragonahoy.com](http://www.tarragonahoy.com))  
Turimatge.com ([www.turimatge.com](http://www.turimatge.com))  
Turivet ([www.turivet.com](http://www.turivet.com))

## NOTES

1. L'estudi duu el títol d'"Estratègies per al desenvolupament del turisme al municipi de la Palma d'Ebre", amb data de 15 de febrer de 2001, i inclou dos documents: el mateix estudi i un "Inventari de recursos, equipaments i serveis". A més, incorpora una cartografia amb la localització dels recursos. L'estudi ha estat realitzat pel Grup de Recerca d'Anàlisi Territorial i Estudis Turístics, sota la direcció del doctor Salvador Anton Clavé, en el si de la Unitat de Geografia de la Universitat Rovira i Virgili de Tarragona, i ha estat sufragat per la Diputació de Tarragona i el Patronat de Turisme Costa Daurada.

2. En aquesta descripció de l'estructura general de l'estudi es posa l'èmfasi en la primera fase de diagnòstic perquè és on s'insereix l'inventari dels recursos turístics.

3. Com a plats representatius de la cuina del poble es pot prendre com a referència la relació que fa R. Escolà en la seva guia: "les olives preparades amb sajolida per acompanyar les amànides i l'enciam, l'olla barrejada, el conill a la cassola o rostit, la carn a la brasa, els moixons amb pegaloses i punxegudes, l'arengada amb raïm o els cargols a la vinagreta" (Escolà 1990).

4. Aquesta manca d'uns trets distintius de la Festa Major de la Palma es denunciava a l'editorial del número 2 (agost-setembre de 2001) del *Reble* (*Butlletí Informatiu, Divulgatiu i d'Informació*), que edita l'Associació Cultural L'Espona, on es deia que potser una de les possibilitats per buscar aquest nou element era recuperant-lo del passat.

5. Tot i que es considera aquest recurs de la *tradició ramadera* com un recurs intangible i referencial, és necessària la presència d'un element, sigui un element físic o una activitat, que, com assenyala el mateix estudi, evoqui o rememori el fet.

6. Al començament del carrer Major, antigament hi havia el porxo de ca la Casera que, segons R. Escolà, era un dels portals que tancava el "nucli del poble de l'època medieval", on es

## 5. Cuadrado

troben "les cases més antigues". A més, com també recorda Escolà, l'actual plaça de Catalunya "abans, en lloc de plaça, s'anomenava Portal" (Escolà 1990).

7. Entenc aquesta potencialitat turística de l'oli Vall Major com una més de les sinèrgies que ha pogut o pot generar l'adhesió de la Cooperativa de la Palma d'Ebre a la DOP Siurana. El tema dels efectes de la DOP i el seu possible paper com instrument de desenvolupament local l'estudïo en el treball "La denominació d'origen Siurana: el cas de la Palma d'Ebre", que va rebre, el mes de febrer de 2001, un ajut econòmic en la VIII Convocatòria de Bases per a Beques del Centre d'Estudis de la Ribera d'Ebre.

8. El porxo de dalt (c. dels Porxos) i el porxo de baix (c. del Racó).

9. C. del Racó.

10. Aquesta idea la vaig poder constatar en el transcurs de la cordial conversa que vaig mantenir amb Rossend Escolà amb motiu del treball que, posteriorment, m'ha servit de base per a la redacció d'aquest article.

11. Per exemple: "Darrere de la presó i a un nivell més alt, es veuen unes parets molt velles amb talús i que s'allarguen fins a la part més alta de les cases del carrer de Dalt. Els fonaments s'ajunten a unes arcades de pedra com la majoria de la part baixa d'aquestes cases del casc antic, i que en aquest cas correspon a cal Joan de la Plaça i a cal Galceran, on per la part del darrere donen al carrer de Dalt, a la vora del lloc dit del castell" (Escolà 1990).

12. D'exemples n'hi hauria molts. Per exemple, Caldes de Montbui (Vallès Oriental) pel que fa al cas català i Santillana del Mar (Cantàbria) en l'àmbit espanyol.

13. Aquesta idea respon a la preocupació per l'indret expressada en converses amb els membres de l'Associació Cultural L'Espona, especialment per Jordi Bartolomé.

14. Aquesta possibilitat d'explotar turísticament els elements del patrimoni etnogràfic i preindustrial del terme ha estat a bastament comentada amb els membres de l'Associació Cultural L'Espona, sobretot amb Francesc Filella.

15. Inaugurada oficialment l'any 2003, any del centenari de la construcció de la casa.

16. Per exemple: "La gran portalada [...] dóna pas a l'escala que puja fins a les golfes en la forma clàssica de cargol. A l'altura del primer pis continua la seva barana de ferro, fent balcó interior al voltant de la part dreta de l'entrada [...]. De l'altre costat hi ha dues finestres, una d'elles balconera, que corresponen a les cambres d'aquest primer pis. Al darrere hi ha les dependències de la cuina, la llar de foc, el menjador, el rebost i altres serveis" (Escolà 1989).

17. "Aquesta casa, convenientment restaurada i condicionada, seria un edifici ideal per a instal·lar-hi el museu local del poble, on tindrien cabuda tots els objectes que hi ha recollits dins l'església romànica, [...] i formar un valuós patrimoni cultural, de cara a allò que encara ens queda de les antigues cases pairals d'aquestes comarques, i a la vegada d'altres detalls de la vida rural de temps anteriors. Però això comporta unes despeses superiors a les que pot afrontar el municipi de la Palma. Caldria, doncs, demanar l'ajut de la Generalitat, ja que es tracta d'una tasca històrica i cultural de remarcable interès, no solament per al poble sinó també per a tots els ciutadans de Catalunya" (Escolà 1989).